

Sotien kokemukset ja koulumuistojen kertojat

Abstrakti

Artikkelin lähtökohtana on vuonna 2013 toteutettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran *Minun koulumuistoni*-keräys. Keruuaineistosta poimitaan tarkastelun kohteeksi 96 kertomusta, joissa viitataan sotaan ja sen vaikutuksiin muistelijoiden kouluaikana. Artikkelissa tutkitaan, millaisista sotavuosien koulukokemuksista keräykseen osallistujat kertovat, millaisia kokemuksia sotien jälkeen koulua käyneet liittävät sotavuosiin ja miten muistelussa ilmeneviä eroja voi tulkita. Menetelmänä on aineistolähtöinen vertailu, jonka tukena käytetään muistelmakirjallisuutta. Artikkelissa osoitetaan, että J. P. Roosin sukupolviteoria ei sovellu koulumuistoaineiston jäsentämiseen, vaan kertojat jakautuvat sodan kokeneisiin ja sotaa kokemattomiin. Muistelussa korostuvat omiin tai lähipiiriin kokemuksiin perustuvat tapahtumat. Evakkolapset kertovat koulumuistojaan, mikä voi johtua siitä, että evakkojen kokemukset olivat perheille yhteisiä, kun muuten kodeissa ja koulussa vaiettiin traumaattisista asioista kuten sotaorpoudesta tai vammautumisesta. Myöhemmät kokemukset vaikuttavat selvästi muistelun sisältöön. Arkkokemuksissa sodan vaikutus jatkuu ainakin 1960-luvulle saakka, mutta merkkejä sodanvastaisesta nuorisoradikalismista on niukasti. Alkuvaiheessaan se on Etelä-Suomen kaupunkien ja erityisesti Helsingin ilmiö, joka levisi median välityksellä valtakunnalliseksi.

Johdanto

Viime vuosikymmeninä historian, folkloristiikan ja kirjallisuuden-tutkijat sekä käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteilijät ovat osoittaneet

mielenkiintoaan Suomen vuosien 1939–1945 talvi- ja jatkosotaan sekä Lapin sotaan. Kiinnostus on kohdistunut muun muassa sodan ja sodasta paluun muistoihin ja tunnekokemuksiin. Myös lasten ja nuorten kokemuksia ja tunteita on esitelty eri näkökulmista yhtä lailla suurelle yleisölle tarkoitetuissa dokumenteissa kuin fiktiossa. Niitä on käsitelty myös eri alojen tieteellisissä julkaisuissa.¹

Suomen sotavuodet 1939–1945 yhdistävät myös suurta osaa Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Minun koulumuistoni* -keruuseen (1.1.–31.12.2013) osallistuneita muistelijaita. Muistelijat kertovat kokemuksiaan vuosien 1939–1945 kolmesta sodasta. Sotaa muistelevat nekin, jotka kertovat sopeutumisesta rauhaan ja sodan jättämiin jälkiin.²

Tämä artikkeli vastaa seuraaviin kysymyksiin:

1. Millaisista sotavuosien koulukokemuksista muistitietokeräykseen osallistujat kertovat?
2. Millaisia kokemuksia sotien jälkeen koulua käyneet liittävät sotavuosiin?
3. Miten kokemusten muistelussa ilmenevät erot ovat tulkittavissa?

Artikkelin aineistona ovat *Minun koulumuistoni* -keräyksen sotaa käsittelevät kertomukset, joita täydennetään muistelmilla. Kertomus tulkitaan väljästi kirjalliseksi selostukseksi tapahtumasta, joka voi olettaa perustuvan kirjoittajan omakohtaisiin kokemuksiin ja niiden tulkintaan. Muistitietoaineistossa yhden muistelijan osuus voi sisältää useita toisiinsa nivoutuvia kertomuksia, mutta myös anekdootteja ja dokumentteja. Kertomusten pituus vaihtelee muutaman rivin mittaisesta kappaleesta kymmenen sivun pituiseen kuvaukseen. Mikäli muistelijalla on useita sotaa käsitteleviä kertomuskatkelmia, ne tulkitaan yhdeksi kertomukseksi.

Vaikka Suomen sota-ajan muistitietoa on kerätty monella taholla, artikkelissa keskitytään vain yhteen keruuaineistoon, jonka keruu-
teema ja -aika antavat tuloksille yhtenäisemmän viitekehysten kuin

erilaisten ja eriaikaisten muistitietoaineistojen yhdistäminen. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät keruuaineiston luonteen perusteella Suomen ruotsinkielisten alueiden ja miehitetyn Itä-Karjalan koulukokemukset.

Muisteleminen, koulumuistot ja sukupolvet

Koulumuistoilla on suhde muistelijan elämänvaiheisiin. Selventääkseni näkökulmaani esitän eräitä lähtökohtia:

1. Henkilökohtaiset muistot viittaavat yksilön kokemukseen, sosiaaliseen tilanteeseen ja yhteisössä vallitsevaan kokemuskulttuuriin. Kokemuksesta tulee yhteinen, jos suuri joukko ihmisiä tunnistaa kokemuksen omakseen.
2. Muistot rakentuvat tunteiden sävyttämistä kokemuksista, joita ihmismieli muokkaa. Ne esitetään usein kertomuksina. Sosiaalinen tilanne ja vallitseva kulttuuri vaikuttavat tapaan, jolla kertomukset rakennetaan ja esitetään.³

Koulumuistojen perustana olevaa subjektiivista kokemusta värittää usein myönteinen tai kielteinen tunne. Kaikista koulussa syntyneistä muistijäljistä vain osa valikoituu muistoiksi. Joskus fiktio muuttuu muistoiksi, joita on vaikea erottaa todellisista tapahtumista. Samat asiat voi kertoa eri tilanteissa eri tavoin ja jopa muistaa eri tavoin. Muistot syntyvät vasta, kun niitä työstetään muistoiksi. Koska koulumuistoja voi pitää muiden muistojen tavoin historiallisesti rakentuneina, ne eivät ole muuttumattomia. Muistoille annettu merkitys muuttuu elämänkaaren aikana, elämäntilanteiden vaihtuessa ja yhteiskunnan muuttuessa.⁴ Kerroksellisissa koulumuistoissa ovat läsnä muistettu menneisyys, sen luoma tunnekokemus, nykyhetki ja yhteisö, jossa muistellaan.

Tutkijat ovat kirjoittaneet kokemuksista monessa merkityksessä. Suomessa hyvin paljon sovellettu teoria on Karl Mannheimin tulkinta sukupolvesta. Mannheimilla sukupolvea yhdistää jokin keskeinen kokemus, joka johtaa sukupolven muodostumiseen. Ihmisillä on arjessa

paljon yhteisiä kokemuksia, mutta niistä kaikista ei tule kuitenkaan Mannheimin tarkoittamia sukupolvea muodostavia tekijöitä.⁵

J.P. Roos esitti vuonna 1987 teorian suomalaisista sukupolvista lähtökohtanaan Pierre Bourdieun käsite elämäntapa. Mannheimin ja Roosin tarkasteluissa identifioituminen sukupolveen tapahtuu nuoruusvuosien aikana joidenkin avainkokemusten kautta.

Tutkimiensa omaelämäkertojen perusteella Roos jäsentää suomalaiset puutteen ja sodan sukupolveen (1900-luvun alkupuolella syntyneet), jälleenrakennuksen sukupolveen (1920-luvun puolivälin ja 1930-luvun aikana syntyneet), suuren murroksen sukupolveen (1940-luvulla syntyneet) ja lähiösukupolveen (1950-luvulla syntyneet). Pinnallisesti tarkasteltuina Roosin tekemä sukupolvijako ilmenee myös koulumuistokeräyksessä. Sodan kokemisen kannalta muistot koskevat kuitenkin vain kolmea ryhmää, jälleenrakennuksen sukupolvea, suuren murroksen sukupolvea ja niukasti lähiösukupolvea.⁶

Roosin teoria ei ole ongelmaton. Koulumuistokeräykseen osallistuneiden määrä on kussakin sukupolvessa pieni, joten muistelussa ilmenevä variaatio selittyy todennäköisesti paremmin yksilöllisten kokemusten erilaisuuden kuin sukupolvien avulla. Toisaalta Roos ei ota huomioon Suomen alueellisia eroja eikä yhteiskunnan muutosten epätasaisuutta.⁷ Siksi kaavamaisesta sukupolvikäsitteen soveltamisesta on tässä artikkelissa syytä luopua. Sen sijaan on perusteita ajatella, että kokemuksena sota erottaa toisistaan sodan kouluaikana kokeneet ja sodan jälkeen koulua käyneet toisistaan.

Ketkä muistelevat sotaa ja miten muistelua tutkitaan?

Minun koulumuistoni -keruuhankkeen tuottama muistitieto on peräisin 261:ltä tietojen luovuttajalta. Keruuseen osallistuessaan he olivat 64-vuotiaita tai vanhempia. Valtaosa muistelijoina oli eläkkeellä. Työikäisten muistelmat ovat vähemmistönä. Miehiä tietojen luovuttajista on 73 eli noin 28 %. Suurimpia ammattiryhmiä ovat erityisasiantuntijat (esimerkiksi lakimiehet, opettajat, toimittajat), joita on 110 ja asiantuntijat (esimerkiksi maa- ja kalatalousteknikot, sairaanhoita-

jat, toimistosihteerit), joita on 26. Muita ammattiryhmiä on selvästi vähemmän. Alueellisesti luovuttajia on jokseenkin tasaisesti Suomen alueelta, mutta lähes 43 % luovuttajista on peräisin Uusikaupunki–Hämeenlinna–Padasjoki–Heinola–Kouvola–Savitaipale–Rautjärvi-linjan eteläpuolelta.⁸

Tietojen luovuttajat ovat voineet luovuttaa usean henkilön muistoja. Omaa koulussa oloaan muistelleita on keruuaineistossa 311. He ovat seuraavassa analyysin kohteina. Mukaan ei ole otettu muistellevia yhteisöjä kuten koululuokkia. Tästä joukosta on poimittu kertomukset, joihin sisältyy viittauksia sotavuosiin, niiden tapahtumiin tai vaikutuksiin. Tarkastelun kohteeksi on päätynyt 96 sotaa käsittelevää kertomusta. Muistelijat jakautuvat syntymävuotensa perusteella ikäluokkiin seuraavasti:

TAULUKKO 1. Sodan muistelijat Minun koulumuistoni-keruussa

Sotien muistelijat Minun koulumuistoni -keruussa			
Syntymäaika	Miehiä	Naisia	Yhteensä
1920-1929	9	10	19
1930-1939	15	42	57
1940-1949	4	12	16
1950-1959	2	2	4
Yhteensä	30	66	96

Lähde: KRA KOULU

Yhteensä 66 naista ja 30 miestä muistelee koulumuistokeräyksessä sotaa. Heidän alueellinen ja ammatillinen taustansa ei poikkeakaan koko keräyksen jakautumasta. Sota-aikana kouluaan käyneitä on yli puolet koko 96 muistelijan aineistosta. Vuosina 1930–1939 syntyneiden muistelijoiden keskuudessa miesten osuus on pienehkö, vaikka kaikkien sotaa muistelleiden joukossa miesten osuus kohoaa hiukan vajaan kolmannekseen. Suuretkin satunnaisvaihtelut ovat mahdollisia, kun muistelijoiden lukumäärä kussakin ikäluokassa on vähäinen. Vanhimmat muistelijat ovat 1920-luvun loppupuolella syntyneitä, jotka kansakoulunsa loppuvaiheissa joutuivat tekemisiin sodan kanssa, nuorimmat 1950-luvulla syntyneitä, joille sota on tuttu vaikutustensa

perusteella. Usein sota on kuitenkin muistelun tausta, vaikka sitä ei aina mainita.

Vaikka pääosa aineistosta koostuu muistitietokeräyksen tuloksista, lähdeaineistoon on otettu harkintaan perustuva näyte muistelmatarvikkeita ja -teoksia. Kriteerinä näytteen valinnassa on muistelmien sotaa ja kirjoittajan kokemuksia käsittelevä sisältö. Kahdenkymmenen kirjoittajan joukossa on neljä miestä ja 14 naista. Ammattitailtaan kirjoittajat ovat lähes kaikki erityisasiantuntijoita tai asiantuntijoita ja poikkeavat siltä osin koulumuistokeräyksen muistelijoina. Muistelmien kirjoittajien ikäryhmittelyssä korostuvat 1930-luvulla syntyneet. Samoin siirtoväkeen kuuluneet korostuvat. Nämä seikat johtuvat osittain siitä, että aineistossa on kaksi muistelmakokoelmaa, siirtoväen kokemuksia sisältävä *Evakkotie* ja kirjailijoiden muistoja sisältävä *Sota-ajan lapset*.⁹

Muistelmien kirjoittajat jakautuvat ikäluokkiin seuraavasti:

TAULUKKO 2. Muistelmien kirjoittajat

2. Muistelmien kirjoittajat			
Syntymäaika	Miehiä	Naisia	Yhteensä
1920-1929	2	3	5
1930-1939	4	10	14
1940-1949	1	1	2
1950-1959	0	0	0
Yhteensä	7	14	21

Lähde: Muistelmien kirjoittajatiedot

Muistelmien kirjoittajilla ja koulumuistokeräykseen osallistujilla on sekä yhteisiä että toisistaan erottavia piirteitä. Yhteistä on se, että kirjoittajat välittävät muistojaan vastaanottajalle, joista toinen on arkisto ja toinen oletettu lukija. Muistelulla on eroja, kun sitä tarkastellaan perinnelajikäsitteiden pohjalta, muistelmakirjallisuutena tai kirjoittamisena erilaisille lukijoille. Erot koskevat esimerkiksi kirjoittajan tyyliä ja julkaistavaksi valittuja aihepiirejä.¹⁰ Kun tutkimuskohteena ovat sota-ajan kokemukset, muistelmien ja muistitietoaineiston välillä ei voi havaita sellaisia eroja, jotka estäisivät muistelmien käyttämi-

sen muistitietokeräyksen aineiston tukena ja täydentäjänä. Artikkelin päätelmät perustuvat muistitietokeräykseen. Muutamissa tapauksissa muistelijoiden kokemuksia havainnollistetaan muistitietokeräyksen sijaan kuitenkin osuvalla muistelmatekstillä.

Kaikki muistitietokeräyksestä valitut kertomukset sisältävät koulujen oppilaiden muistoja. Opettajat ja koulujen muu henkilökunta eivät muistele sotaa edes oman työnsä kautta. 1920-luvun loppupuolella syntyneet valmistuivat opettajiksi vasta 1950-luvulla. Siksi heillä on sodasta kerrottavanaan pääasiassa lasten ja nuorten kokemuksia. Sama pätee koulun muuhun henkilökuntaan. Sodan jälkivaikutuksien muistelijoissa on kahden opettajan ja yhden opettajan opiskeluaikaa koskevia muistoja.¹¹ Myös muistelmakirjallisuudesta on poimittu aineistoa, joka kertoo koulujan kokemuksista, vaikka muistelmat sisältäisivät muutakin.

Sodan jälkivaikutusten muistaminen tai pohtiminen katoaa koulumuistoista nopeasti sodan päätyttyä. Suunta on sama kuin yleensä muisteluhalunkin. 1950-luvulla syntyneillä kouluaika sijoittuu pääasiassa 1960- ja 1970-luvuille, jolloin sodat olivat muuttuneet median aihepiiriksi mutta henkilökohtaisia kytkentöjä sotaan oli vähemmän kuin aikaisemmin.

Tässä artikkelissa koulumuistoaineiston 96 kertomuksista esitellään sellaiset koulukokemukset, jotka toistuvat useamman kuin yhden muistelijan kertomuksessa. Joissakin tapauksissa on kelpuutettu mukaan yksittäisiä kokemuskertomuksia, joille löytyy vertailukohta muistelmakirjallisuudessa. Artikkelin tarkastelukohteena on, millaisia kokemuksia muistellaan ja millaisia asioita niistä puuttuu. Artikkelissa vertaillaan toisiinsa sotaa kokeneiden ja sotaa kokemattomien kokemusten ja tulkintojen eroja, pohditaan, milloin sotaan liittyvät kokemukset loppuvat ja tarkastellaan, mitkä seikat vaikuttavat muistojen säilymiseen. Miesten ja naisten kokemusten eroja ei laajemmin eritellä, koska miesmuistelijoita on vain noin kolmannes tarkastellusta aineistosta. Pienessä aineistossa satunnaiset erot voivat johtaa harhapäätelmiin.

Sotaa kokevien arki jatkuu, vaikka sota muuttaa kaiken

Koulua sotavuosina käyneet muistelevat *Minun koulumuistoni* -keräyksessä sodan alkamista, evakoksi joutumista tai evakoiden tuloa kouluun, koulutyön poikkeusjärjestelyitä, koulun vaihtoja, tavarapulaa, ilmapommituksia ja joskus lähiomaisten kaatumista tai sotalapaksi joutumista.¹²

Kun koulujen piti aloittaa syyslukukautensa vuonna 1939, uutiset kertoivat Saksan hyökänneen Puolaan. Muistelijat pitivät koulun alkua tärkeämpänä kuin Euroopan poliittisia käänteitä. Aikuisten levottomuudesta huolimatta muistikuvat koulu alkamisesta ovat tavanomaisia. Neuvostoliiton hyökätessä Suomeen marraskuun viimeisenä päivänä, oppilaille ilmoitettiin, että sota on syttynyt ja koulutyö keskeytetään, kuten aikaisemmin syksylläkin.¹³ Reisjärven Kalajankylän koululla oppilaat kuulivat talvisodan alkamisesta näin:

Kun olimme marraskuun viimeisenä päivänä koulussa, opettaja Häkkinen tuli luokkaan ja oli itkeneen näköinen. Ääni väristen hän sanoi:

- Nyt on ryssä hyökännyt Suomeen ja sota on alkanut!

Me kaikki itkimme ja nyyhkimme hiljaa. Kukaan meistä ei hävennyt itkuaan.¹⁴

Jatkosodan alkaminen kesäkuussa 1941 ei saa muistelijoilta juuri huomiota osakseen, koska sotaan lähdettiin kesäkuussa. Sodan alkaminen koettiin kuitenkin rajana, jonka jälkeen asiat olivat toisin kuin ennen sotaa.

Kun opettajia oli rintamalla ja sotatoimialueilta evakuoitu väestö siirrettiin eri paikkakunnille, tarvittiin järjestelyjä ja ajoittaisia koulutyön keskeytyksiä. Lahden lyseossa koulua käynyt vuonna 1928 syntynyt mies muistelee, että samoissa tiloissa työskentelivät myös Terijoen yhteiskoulu, Lahden tyttölyseo ja Lahden yhteiskoulu.¹⁵ Kun koulua jouduttiin vaihtamaan eikä täpötäysiin oppikouluihin mahtunut uusia tulijoita, sota toi mukanaan useita muuttoja.¹⁶

Kansakoulua käyneet muistelevat, miten oman kyläkoulun luokkayhteisöön tulvahti siirtoväen lapsia.¹⁷ Joissakin tapauksissa opettajat suhtautuivat tulokkaisiin myönteisesti ja koettivat tasoittaa tietä heille. Joissain tapauksissa tämä tehtiin ymmärtämättömästi ja kömpelösti, vaikka tarkoitus saattoi olla hyvä. Esimerkiksi vuonna 1927 syntynyt naismuistelija kertoo, että opettaja pyysi evakkopoi-kaa esittämään suosituksen laulun *Karjalan kunnailla*, jolloin tämä alkoi itkeä.¹⁸

Toisaalla on esimerkkejä opettajan evakkoja vierovasta suhtautumisesta. Vuonna 1934 syntyneen naisen mieleen ovat jääneet opettajan sanat: ”Miksi tulitte pois Karjalasta, tähän olette ryssiä, olisitte pysyneet siellä.”¹⁹ Tämä saattoi antaa myös oppilaille yllykkeen syrjiä tulokkaita.²⁰ Ortodoksiseen siirtoväkeen suhtauduttiin ilmeisesti kielteisimmin, koska heissä nähtiin ”ryssäläisiä” piirteitä. Kun evakuoituidut saivat pysyvämmän sijoituspaikan ja siirtoväelle ruvettiin jakamaan pika-asutuslain ja maanhankintalain perusteella maata, omaisuuttaan luovuttaneiden aikuisten kielteinen asenne saattoi vaikuttaa lasten suhtautumiseen.²¹

Vieras puheenparsi tuotti arkisia ongelmia. Käkisalmissa vuonna 1936 syntynyt nainen muistelee evakkopaikkakunnan koulussa käytä keskustelua:

- *Onks' sul' kaati?*

- *Mikä?*

- *Ei se ymmärrä, se on ryssä.*

*Kaati oli essu eli esiliina.*²²

Kielteinen asennoituminen evakkoja kohtaan ei ainakaan muistelijoiden kokemuksen perusteella tunnu kohdentuvan maantieteellisesti. Koululaiset kiusasivat evakkolapsia samalla tavalla kuin muitakin. Kiusaamisen syyksi riitti maalaisuus, pienikokoisuus, puolustuskyvyttömyys tai jokin muu sopiva syy. Kuitenkin muistelu osoittaa, että evakkolapset saattoivat kokea kiusaamisen rankkana syrjimisenä, kun kodin menettäminen ja pakkomuutto vieraalle seudulle olivat heiken-

täneet heidän turvallisuuden tunnettaan. Helpottavaa oli kuitenkin, että kantaväestöstä erottuminen yhdisti tulokkaita toisiinsa. Jotkut evakkolapset saivat uusia ystäviä eikä heitä kiusattu evakon aseman takia.²³

Koulun pihapiiriin tuli paljon ihmeteltävää, kun osaa koulusta käytettiin sotilaiden majoitustilana tai sotasairaalana. Yleensä sotilaat eivät häirinneet koulutyötä.²⁴ Vihdin Nummelan koulun lähellä oli sotilaslentokenttä. Vuosina 1940–1942 koulua käynyt nainen muistelee, että ihmettelyn aiheita oli sen takia runsaasti. Saksalaiset aseveljet herättivät yleensä uteliaisuutta. Ruokolahdella koulua käynyt naismuistelijä kertoo, että sotilaiden lähdettyä heidän jättämänsä tavarat, kuten kirjat, kiinnostivat oppilaita.²⁵

Rintaman läheisyydessä sota oli konkreettisesti läsnä: Raudusta kotoisin ollut mies kertoo, että sotatarvikkeita kuljettavan kuorma-auton tarjoama koulukyydin aikana hän käsitti istuvansa auton lavalla ammuslaatikoiden keskellä. Suomussalmelainen muistelijä muistaa lasten parveilleen kaatuneiden kokoamispaikan liepeillä.²⁶ Sotilaiden majapaikat, kuljetukset tai sankarihautajaiset herättivät huomiota, kun tapahtumat olivat lasten ja nuorten välittömässä kokemuspiirissä.²⁷

Sodan arkeen totuttiin nopeasti, vaikka aikuisia vaivannut huoli tulevaisuudesta vaikutti myös lapsiin. Aikuisten puuhista otettiin mallia. Koulupoikien reppuihin ilmestyi sodan innoittamina tussareita ja hylsyjä, jotka kiinnostivat rauhan aikanakin. Sota tuli myös leikkeihin.²⁸ Suonenjokelaisen miehen kertoman mukaan koulupojat rakensivat aikamiesten esimerkin mukaisesti korsun ja kokeilivat myös kiljun tekoa.²⁹ Eniten merkitsivät kuitenkin arkiset koulutyön keskeytykset, ilmahälytykset, jotka lyhensivät koulupäivää, käsitöiden tekeminen paperinarusta, paperipäällysteisten kenkien käyttäminen sekä yleinen ruoka- ja vaatepula.³⁰ Ne vaikuttivat välittömästi arkeen. Mitä pitempään sota jatkui, sen suurempi painoarvo pulan kokemuksilla oli.³¹

Vaikka kansakoulu ei virallisesti ottanut kantaa puoluepolitiikkaan, 1920-luvun ja 1930-luvun opettajat antoivat yleensä tukensa valkoisen Suomen arvoille. Koulua käyville lapsille ja nuorille välittyi harvoin virallisen Suomen vastaisia ajatuksia.³² Muistitietokeräyksen aineistossa on useita mainintoja siitä, että kansakoulun miesopettaja toimi suojeluskunnassa ja naisopettaja lottajärjestössä. Koululla saattoi toimia opettajan johtama suojeluskunnan poikaosasto.³³ Eikä tässä kaikki: suojeluskuntaviikolla ja lippupäivänä Toholammilla opettaja piti koulua suojeluskunnan univormussa.³⁴

Koulun kuri tiukkeni sotavuosina. Tähän oli käytännön syitä. Osa opettajista oli sotapalveluksessa, minkä takia opetusta jouduttiin hoitamaan usein katkelmallisesti epäpätevin tilapäisvoimin.³⁵ Evakkolasien tulo teki luokat heterogeenisiksi. Poikkeusoloissa koulutyön käynnissä pitäminen vaati kurin tiukentamista. Sama piirre on nähtävissä muuallakin rintaman sotaponnisteluissa ja taistelussa kansallista yhtenäisyyttä hajottavia tekijöitä vastaan.³⁶

Oppilaista pyrittiin kasvattamaan kurinalaisia, ahkeria ja velvollisuudentuntoisia sekä reippaita ja urheilevia. Miehen malli oli nuori urheileva sotilas. Sota-aika korosti erityisesti nuorten uhrivalmiutta.³⁷ Sekä kansakoulussa että oppikoulussa pyrittiin antamaan maanpuolustusopetusta, joka muuttui sotavuosina käytännön välttämättömyydeksi. Tunneilla perehdyttiin esimerkiksi maastossa liikkumiseen ja etäisyyksien arvioimiseen. Pojille ja tytöille annetuilla valmiuksilla oli käyttöä suojeluskunta-, lotta- ja sotilaspöikatoiminnassa.³⁸ Muuan muistelijä kertoo, miten kokemäkeläisen koulun opettaja sieppasi jatkosodan aikana kesken historian tunnin sekuntikellon ja huusi: ”Pommikoneita! Toimikaa!” Oppilaat saivat osallistua myös desanttien etsimiseen.³⁹

Työskenteleminen esimerkiksi nuorten talkoissa tai työtyttöinä oli muistelijoiden mukaan tärkeä kokemus, jolla kasvatettiin työmoraalia. Lapsia ja nuorisoa haluttiin saada palvelemaan kansakuntaa. Koululaisia käytettiin esimerkiksi romun keräämiseen ja pilkkeiden tekoon, mikä tuki maanpuolustusta.⁴⁰ Oppikoululaisia innostettiin lä-

hettämään kirjeitä tuntemattomille sotilaille. Helsingin Suomalaista Yhteiskoulua käynyt tyttö kuitenkin pettyi, kun sotilas kävi lomalla kylässä, mutta keskusteli vain hänen vanhempien kanssa.⁴¹

Varsinkin maalaistaloissa lapset ja nuoret saivat omaa kantokyykään raskaampia työtehtäviä, joita he joutuivat valittamatta hoitamaan. Evakuointivaiheessa lapset joutuivat yksin vastaamaan esimerkiksi nuoremista sisaruksistaan, mikä saattoi olla lähes ylivoimaista. Nuoria käytettiin myös kaatuneiden huoltoon. Erityisen järkyttävää oli nähdä oman isän tai jonkun lähiomaisen ruumis, vaikka toisaalta sankarikuolemaa ihannoitiin ja äitien ja nuorten uhri isänmaalle sai lähes myyttiset mittasuhteet.⁴²

Propaganda, jolla rakennettiin uskoa tulevaisuuteen kertomalla sotilaiden uhrivalmiudesta, yksittäisistä sankariteoista ja vihollisen halveksittavuudesta, kuului kotirintaman mielialojen huoltoon. Jatkosodan alkupuolella Suur-Suomi retoriikka oli vielä toiveikasta.⁴³ Vuosina 1938–1945 Muoniossa kansakoulua käynyt mies muistelee, että opettaja innostui esittämään koululapsille Suur-Suomen rajoja, joiden sisäpuolelle mahtui osa Ruotsiakin.⁴⁴ Kun Saksa menestyi suursodassa ja Suomi piti hallussaan Itä-Karjalaa, propaganda vei lapset ja nuoret mukanaan. Naismuistelija kertoo, että oppilaat ostivat arvostamalleen luokanvalvojalle lahjaksi Adolf Hitlerin teoksen *Taisteluni*.⁴⁵

Jatkosodan loppupuolella innostus oli epäilemättä vähäisempää. Muistelijat eivät juuri lainkaan kerro luottamuksestaan sotapropagandaan tai sodan kansallisesta uhriretoriikasta. Sen sijaan opettajien suhtautumisesta, arjen tapahtumista ja ilmapiiristä kerrotaan paljon. Ne ovat ilmeisesti vaikuttaneet muistelijoihin syvemmin. Kokemukset ovat uhmanneet aikaa paremmin kuin nuoruusvuosien sotapropagandan leimaamat omat ajatukset, joita ei sodan jälkeen mielellään muistella.

Päätyikö sota sittenkään?

Jatkosota päättyi vuonna 1944 solmittuun välirauhaan. Lapin sota jatkui vielä vuoden 1945 puolelle. Koulunkäynnissä sopeuduttiin vähitellen rauhan ajan oloihin, mutta sodan pelko ei poistunut. Vuonna

1935 syntynyt naismuistelija kertoo, että kesällä 1944 Ruokolahdella elettiin täydessä evakuoitivalmiudessa.⁴⁶ Vielä 1948 YYA-sopimuksen solmimisen aikoihin Lapinlahdella pelättiin sodan syttyvän ja tämä tieto tihkui myös lapsille.⁴⁷

Sota oli jättänyt jälkensä maisemaan. Sekä kaupungeissa että maalla oli pommituksissa vaurioituneita rakennuksia, pommien räjäyttämää kuoppia ja saksalaisten tuhoamassa Lapissa miinoitettuja alueita, joiden raivaaminen vei pitkään. Hiljentyneen rintaman läheisyys tarjosi koulupojille 1940-luvun loppupuolen Suomussalmella mahdollisuuksia vaarallisiin löytöretkiin, joita oli jo jatkosodan aikana tehty muuallakin rintaman siirtyessä itään. Pojat keräsivät rikki ammuttuja kypäriä, pistimiä, pakkeja ja hylsyjä aarteikseen.⁴⁸

Rauhan tultua koulut saivat opettajia, jotka oli juuri kotiutettu armeijasta. He liikkuivat usein sotilaspuvussa, josta sotilaan tunnukset oli poistettu. Nimimerkkiä käyttävä muistelija kertoo miesopettajasta, joka käyttäytyi kuin olisi edelleen armeijassa, korosti ryhtiä, sotilaallista kuria ja marssi luokassa lyöden tahtia.⁴⁹ Toiset muistelevat opettajia, joiden väitettiin rintamalla menettäneen hermonsansa, minkä oppilaat saivat kokea nahoissaan kasvattajan kovaotteisuutena. Esimerkiksi Raumalla kouluun käynyt mies yhdisti vielä 1960-luvun kovaotteisen koulukurin sota-aikaan.⁵⁰

Sota-aikana ja vielä rauhan tultua varsinkin oppikoululaisilla oli jonkinlainen käsitys miesopettajien sotilasarvosta.⁵¹ Muutamat opettajat kertoivat sodasta, mutta useimmat välttivät aihepiiriä. Näin tekivät myös lasten isät kotonaan.⁵² Sodan varjo seurasi kuitenkin mukana. Miesporukka muisteli saunan lauteilla Kannaksen taisteluja, mutta lapsille niistä ei puhuttu. Lapset vain tiesivät, että sotavuodet olivat olleet isille rankkoja.⁵³ Leena Laulajainen kertoo hiukan kärjistään lasten kokemuksista:

Aikuisten hermot olivat kireällä. Sodan julmuus ja armeijan kuri eli pitkään asenteissa ja ilmapiirissä. Lapsia piestiin usein, joskaan ei kaikissa perheissä. Vielä 50-luvun lopussa isä herätti aamulla veljeni ja minut viheltämällä armeijan herätysignaalin. Rankkaisu-keinona hän käytti ”remmiapellia”. Kansakouluni johtajaopettaja,

*reservin luutnantti, pieksi kurittomilta poikaoppilailtaan nenän ve-
rille ja vartalon mustelmille, kuten voin silminnäkijänä todistaa.*⁵⁴

Kouluissa, joissa sota oli totuttu näkemään isänmaallisesta näkökulmasta, jouduttiin välirauhansopimuksen jälkeen hillitsemään puheita. Karttoihin korjattiin uudet rajat, ja vuoden 1945 oppikirjapuhdistuksessa karsittiin kirjoista neuvostovastaista ainesta, joka ei sopinut muuttuneeseen tilanteeseen.⁵⁵ Sotaa kommentoitiin koulussa aika vähän. Muistelijoiden mukaan Jämsän, Kuhmalahden ja Vilppulan seuduilla ei puhuttu sodasta. Siellä välteltiin myös 1950-luvulla puhumista varhaisemmasta kansalaissodasta, jonka rintamalinjan läheisyydessä nämä alueet olivat olleet. Vaikka sodasta vaiettiin, oikeiston ja vasemmiston välinen jännite tuntui, kun opettaja luetteli vappumarssiin osallistuneet vanhemmat.⁵⁶

Sota vaikuttaa sittenkin

Muistelijat kokivat, että kouluissa vaiettiin sotavuosista enemmän kuin muussa julkisuudessa.⁵⁷ 1950- ja 1960-luvuilla oikeudesta tulkita sota-aikaa ja sen vaikutuksia muodostui kulttuurikeskustelujen kiistakapula. Muutos tuli päivänpolitiikasta, kirjallisuudesta ja sittemmin tieteellisestä tutkimuksesta.⁵⁸ Perinteinen koulu oli puolustuskannalla, kun koulun ulkopuolelta kyseenalaistettiin sen arvopohja ja sen todellisuudesta esittämä tulkinta. Koulussa uudelleentulkintaa varottiin, koska sen enempää opettajat kuin kouluviranomaiset eivät halunneet koulun politisoituvan.⁵⁹

Sodan vaikutus tuntui 1940–1960-luvuilla koulua käyneiden elinympäristössä. Useimpien isät olivat olleet rintamalla ja äitien joukossa oli entisiä lottia. Lapset tunsivat sotainvalideja. Osa perheistä asui rintamamiestaloissa tai siirtoväen asutustiloilla. Kodeissa oli kuvia, muistoesineitä ja kirjoja, jotka liittyivät sotaan. Sodan jälkeen ilmestyi lukuisia sotakirjoja ja -elokuvia, joista tunnetuin oli Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*.

Sankaritaulut koulujen juhlasalien seinillä ja uusien ylioppilaiden kunniakäynnit sankarihaudoilla muistuttivat sodasta. Vaikka sotata-

pahtumista ei olisi puhuttu, aineellinen kulttuuriperintö kantoi sodan vaikutusta mukanaan. Kansakoulun ja oppikoulun perinteet olivat vuosikymmenien aikana muokkautuneet koulujen juhlapuheisiin ja varovaisiin historian oppikirjoihin, jotka olivat kansallisen suuren kertomuksen rakennuskiviä.⁶⁰

Itsenäisyyden tai kansallisten suurmiesten kunniaksi järjestetyt koulujen juhlahetket palauttivat kuitenkin mieleen sodat ja kansallisen arvopohjan. *Kalevala* kertoi muinaissankareiden taisteluista, ja J.L. Runebergin runot toivat mieleen Väinöriikki Stoolin sekä sota-ajan väinöriikkiromantiikan. Itsenäisyys oli sinetöity sisällissodalla. Esimerkiksi Kallion yhteiskoulussa Helsingissä kansalaisen velvollisuudentunto, isänmaallisuus ja kristillisuus olivat luonnollinen osa koulukulttuuria, vaikka pulpeteissa istui myös toisinajattelijoita, joiden kokemus oli erilainen.⁶¹

1950- ja 1960-lukujen taitteessa Myllykosken yhteiskoulussa keskikoulua käynyt mies muistelee luokkatoverinsa kaunaa liikunnanopettajaa kohtaan. Upseerina palvellut opettaja oli ollut sota-aikana pojan isän esimies, jota tämä ei muistellut hyvällä. Liikunnan opetuksessa ote oli sotilaallinen. Veiston opettajana toiminut työnjohtaja teetätti oppilaillaan puisen puukontupen, jonka esikuva oli jatkosodan puhdetöissä. Töölön yhteiskoulusta kertova sama mies muistaa 1960-luvun alkupuolelta, että luokkatoverien isien kohtalot olivat päinvastaisia: heissä oli turvasäilössä istuneesta upseeriin. Saksan opettaja käytti 1960-luvun alkupuolella kerran opetuksessaan kansallissosialismin aikaisia kuvatauluja. Helsingin saksalaisen koulun uskonnonopettajalta lipsahti taas hiukan epäkorrekti tokaisu juutalaisista.⁶²

Muistutukset menneestä sota-ajasta ovat pieniä mutta merkittäviä. Koulukulttuurissa on vaikea nähdä ajallisia katkoksia, vaikka sodan päättyminen sellaisen näytti muodostavan. Sodan vaikutus tuntui arjessa lähes huomaamattomana ja loi kokemuksia ja merkityksiä, joiden alkuperä oli edellisissä sukupolvissa.

1930-luvun lopussa syntyneiden ja sodan päättyttyä koulua käyneiden ja sotavuosina koulussa olleiden yhteiset muistot koostuvat sodan vaikutuksista, tavarapulasta, evakkojen vaiheista, isän tai lähisukulaiset kaatumisesta tai vammautumisesta. Tavallaan sotaan liittyvät ko-

kemukset jatkuivat ainakin 1960-luvulle saakka, jopa pitempäänkin.⁶³ Sotaa kokemattomien 1940-luvun loppupuolella ja 1950-syntyneiden kokemuksia olivat juuri sodan jälkivaikutukset.⁶⁴

Sotaorvot, sotainvalidit, siirtoväki ja sotalapset

Vaikka sota jätti jälkeensä noin 55 000 sotaorpoa, koulumuistokeräykseen osallistujat kertovat hyvin vähän orpouden kokemisesta. Vaikka sodan suurimmaksi menetykseksi koettiin isän kaatuminen rintamalla, hänen kohtalostaan ei mielellään puhuttu.⁶⁵ Koulumuistokeräyksessä on vain kolme naista ja kaksi miestä, jotka erityisesti mainitsevat isänsä kaatuneen sodassa.⁶⁶ Silti tiedetään, että henkilökohtainen menetyks oli suuri. Kaatunut isä oli aina läsnä, vaikka ei ollut enää elossa.⁶⁷

Pysyvästi vammautuneita sotainvalideja oli yhteensä noin 96 000. Kuitenkin vain kolme miestä mainitsee isän invalidisoitumisesta. Kahden osalta on selvää, että isä oli sotainvalidi. Naismuistelijat eivät invalidisoitumista mainitse lainkaan. Evakkotaustainen mies kertoo äitinsä itkeneen, että tämä oli perheen ainoa terve mies.⁶⁸ Sotaleski joutui ponnistelemaan voidakseen elättää perheensä ja kasvattaa lapsensa, minkä takia leskiäiti halusi usein lapsilleen paremman ja turvallisemman elämän kuin hänellä itsellään oli ollut. Tämä kannusti äitejä kouluttamaan lapsensa, erityisesti tyttärensä. Koulutuksen laajenemisesta tuli tärkeä eteenpäin pääsyn ja yhteiskunnallisen nousun tie, joka saattoi peittää kotona koetut ongelmat. Koulu saattoi tarjota myös malleja, jotka korvasivat puuttuvan isän.⁶⁹

Sekä sotaorpojen että sotainvalidien lasten muistoissa orpouden ja invaliditeetin pohtimisen saama niukka huomio korostuu vielä enemmän, kun rinnalle asetetaan siirtoväki, jota Suomessa oli noin 420 000 henkeä. Siirtoväkeen lukee itsensä 18 muistelijaa, josta lähes kaikki kuvaavat itseään evakoiksi. Kahta Lapin sodan tieltä Ruotsiin evakuoitua lukuun ottamatta muut ovat Karjalasta. Evakkovuosien muiste-
lijoista 11 on naista ja seitsemän miestä.

Siirtyminen uusille asuinsijoille pakotti siirtoväen sopeutumaan vieraaseen murteeseen ja toisinaan uusiin ammatteihin ja elinkeinoihin. Heikki Wariksen johdolla 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa toteu-

tettu siirtoväen sopeutumista käsittelevä tutkimus tuotti optimistisen ja yhteiskuntapoliittisesti tarkoituksenmukaisen tuloksen, että siirtoväki oli lähes täydellisesti sopeutunut uusiin oloihin, mikä tarkoitti ajan mittaan tapahtuvaa sulautumista valtaväestöön. Runsaassa siirtoväkeä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tämä tulos on sittemmin kyseenalaistettu. Aikalaistodistuksena Wariksen tutkimus kertoi kuitenkin haastateltujen nuorten halunneen mukautua valtaväestön elämäntapaan.⁷⁰

Ulkonaisesti sopeutuneet nuoret saattoivat kantaa sisimmässään orpouden kokemusta, joka oli pakko luokkatovereilta peittää. Siirtoväkeen kuulunut Raisa Lardot kertoo muistelmassaan:

He kertovat, etteivät tienneet mitään, edes vepsäläisyydestäni. Ulkoapäin olin täsmälleen kuten muutkin. Mikään minun käytöksessäni ei paljastanut toiseuttani. Päinvastoin, olin kuulemma, jos en nyt ihan nokkava, niin hyvin itsetietoinen kumminkin. Harrastin runoutta ja korkeakulttuuria ja liikuin kuin ylhäällä sfääreissä muutoinkin. Huvittavaa kuulla tuonkaltaisia mielipiteitä. Ihmisellä on monenlaisia keinoja turvata itsensä.⁷¹

Ruotsalaisten aloitteesta elintarvikepulaa ja pommituksia pakoon Norjaan, Ruotsiin ja Tanskaan kuljetettujen lähes 80 000 sotalapsen muistoja on muistitietokeräyksessä vain pari. Osa vanhemmista ei halunnut luopua lapsistaan. Lapset joutuivat eroon vanhemmistaan, mutta kokivat toisen eron tullessaan takaisin Suomeen. Paluun jälkeen koti ei tuntunut kodilta, vaan ankealta ja vieraalta. Koulussakaan ei ollut helppoa. Vaikka lapset sopeutuivat ulkonaisesti, mielessä saattoi olla kalvava orpouden tunne.⁷²

Muistelussa evakon kohtalosta kerrotaan ylivoimaisesti enemmän kuin sotaorvon, sotalapsen tai sotainvalidin lapsen asemasta.⁷³ Tämä saattaa johtua siitä, että muistitietokeräyksen evakkovaiheen kokeneet olivat sodan alkaessa vanhempia ja heille jäi enemmän muistikuvia sodan vaikutuksista kuin sotaorvoille tai invalidien lapsille. Valtaosa kaatuneista tai invalidisoituneista oli alle 30-vuotiaita, siis varsin pienen lasten isiä tai perheettömiä.

Evakkomuistojen hallitseva asema voi selittyä muutenkin. Sotaorvon tai sotalapsen asema koettiin syvästi henkilökohtaisempana kuin evakkous, vaikka molemmat vaikuttivat koko perheen elämään. Kohteissa ei haluttu liiaksi korostaa lasten orpoutta, vaan suojella heitä ja rakentaa olemassa olevista mahdollisuuksista mahdollisimman hyvää tulevaisuutta. Myöhemmät elämänvaiheet, esimerkiksi koulukokemukset, saattoivat peittää orpouden, invaliditeetin tai sotalapsena vietetyn ajan kokemukset, minkä takia ne eivät korostu koulua muisteltaessa.

Sekä orpoutta että sotalapseksi joutumista leimaa vaikeneminen, kun tunteita ei kotona pystytty käsittelemään. Siirtoväen kokemusten käsitteleminen oli helpompaa. Siirtoväen kohtalo koski kokonaisia perheitä ja lasten tunnekokemukset kietoutuivat koko muun perheen kokemuksiin. Sopeutuminen ja sopeutumattomuus olivat samalla tavalla yhteisöllisiä. Siksi sotamuistoista on vaikea erottaa, mikä on vanhempien tulkintaa lasten asemasta ja mikä on lasten ja nuorten omaa kokemusta.

Vaikka sotaorvot, evakkolapset ja sotalapset olivat sotavuosien menettäjiä, heihin kuulumisen antoi myös erityisaseman. Menettäneistä pyrittiin yhteiskunnan toimin pitämään huolta ja integroimaan heidät rauhan ajan yhteiskuntaan. Avainasemassa uuden elämän rakentamisessa olivat kaatuneiden omaisten, sotainvalidien ja siirtoväen järjestöt, jotka tukivat menetyksiä kokeneita, rakensivat yhteyksiä heidän välilleen ja muokkasivat käsitystä sodasta sekä menettäjien omasta kohtalosta. Ne toimivat etujärjestöinä, mutta myös kokemuksia elossa pitävinä muistelu yhteisöinä.⁷⁴

Heikki Wariksen sopeutumistutkimuksen mukaan siirtoväen nuori polvi halusi irrottautua menneestä ja sopeutua uuteen ympäristöönsä. 1950-luvun alun nuoret eli 1930- ja 1940-luvuilla syntyneet, muistelevat menneitä iäkkäinä ihmisinä. He ovat usein löytäneet myöhemmässä elämänvaiheessa evakkoidentiteetin. Ehkä se ei olisi vielä 1950-luvun alussa heitä kiinnostanut. Ei varmaan erehdytä kovin paljon, jos tämä tulkitaan perheen ja eri muistelu yhteisöjen vaikutukseksi omiin kouluajan muistoihin vaiheessa, jossa ikääntyvät muistelijat

alkavat pohtia omia juuriaan. Sotaorpojen ja sotalasten 1990-luvulla virinnyt yhdistystoiminta tuntuu viittaavan samaan.

Sotaa kokemattomien sukupolvisota

1950-luvulla koulua käyneiden lasten ja nuorten vanhemmista monet olivat syntyneet 1920- tai 1930-luvuilla. Poikkeuksellisuudessaan sota oli muodostanut heille massiivisen kokemuksen, joka oli myös Karl Mannheimin tarkoittamassa merkityksessä ”sukupolvikokemus”.⁷⁵ Sodan päättymisestä oli kulunut 1960-luvulla viitisentoista vuotta. Kouluihin oli näinä vuosina tullut suuria ikäluokkia, joilla ei ollut enää omakohtaista kokemusta sodan tapahtumista. Suuret ikäluokat tulivat identiteetin aktiiviseen muotoutumisikään 1960-luvun alkupuolella, jolloin kouluopetus antoi vielä aika perinteisen kuvan yhteiskunnasta. Kouluopetus ja kansalaismielipide arvioivat, että suomalaiset olivat selvinneet kaikella kunnialla taistelussaan vihollista vastaan. Sodat olivat tarjonneet tärkeitä aineksia identiteetin rakentamiseen.⁷⁶

Suomen taloudellinen kasvu oli nopeaa ja Neuvostoliiton kanssa solmitusta YYA-sopimuksesta muodostui maan kansainvälisen aseman kulmakivi. Varovaisen ja jopa pelokkaan hiljaisuuden ylläpitämiseen ei ollut enää tarvetta, kun julkisen keskustelun kohteiksi voitiin ottaa aikaisemmin vaiettuja asioita. Vasemmistolaisuus oli kasvamassa sotien välisen ajan Suomen arvojen vakavasti otettavaksi haastajaksi. Neuvostoliitosta ei kuitenkaan voinut puhua avoimesti.⁷⁷

1960- ja 1970-lukujen koulutyössä oli vastakkain kahdenlaisia ihmisiä. Toisen muodostivat opettajat, joiden vaikutusvaltaisina osina, iältään usein 40–60-vuotiaita, oli syntynyt 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Heidän lapsuutensa ja nuoruutensa käsitti Suomen itsenäistymisen ja tasavallan ensimmäiset vuosikymmenet. He olivat kokeneet sodan rintamalla tai kotirintamalla. Sodasta oli väistämättä tullut olennainen osa heidän kokemusmaailmaansa.

Toisen muodostivat 1940- ja 1950-luvuilla syntyneet, joille sota välittyi vanhempien kokemusten, julkisuudessa käydyn keskustelun, kouluopetuksen, sodanjälkeisten elokuvien sekä kirjojen pohjalta. Heidän kokemusmaailmaansa oli elintason nousu ja hyvinvointivalti-

on rakentuminen, mutta myös Suomen uusi ulkopolitiikka. Erityisesti television 1960- ja 1970-luvuilla välittämä uutisvirta, yhteiskunnan demokratisoituminen ja perinteisten normihierarkioiden rapautuminen edistivät muutosta. Nuorten näkökulmasta yhteiskunta oli nopeasti muuttumassa. Heidän painoarvonsa kasvoi, ja he muodostivat Suomessa 1950- ja 1960-luvuilla selvästi muusta väestöstä erottuvan ryhmän.⁷⁸

Kun vanhempi polvi oli oppinut, että isänmaata oli velvollisuus puolustaa, jostain ilmestyi nuoria, jotka lukivat Karl Marxia, pitivät sotasankaruutta lähes rikoksena, polttivat sotilaspasseja ja kieltäytyivät asepalveluksesta.⁷⁹ Vanhemmille oli loukkaavaa, kun sotaa kokeemattomat nuoret, joilla ei ollut omakohtaista tuntumaa puutteeseen ja kärsimykseen, kyseenalaistivat sotaa kokeneiden identiteetin oikeutuksen.⁸⁰ Perinteisesti tätä ristiriitaa on tulkittu taisteluksi sukupolvi-hegemoniasta.⁸¹

Sodan kokeneet tunsivat itsensä uhatuiksi, koska yhteiskunta oli muuttunut tavalla, jota he eivät halunneet. Sotaa kokeemattomat tunsivat yhteiskunnan muutoksen poistaneen pidäkkeitä, muuttaneen valtasuhteita ja avanneen ovia tulevaisuuteen.⁸² *Minun koulumuistoni* -keruun aineistossa on kuitenkin melko niukasti merkkejä sotaa kokeemattoman koulunuorison kapinasta tai sodanvastaisuudesta. Etenkin oppikoulunuorison vasemmistohenkinen radikalisoituminen näyttää alkuvaiheissa olleen kaupunkien ja erityisesti Helsingin ilmiö, joka sittemmin levisi muualle maahan. Avoimesti vasemmistolaisia opettajia alkoi ilmestyä kouluihin 1960- ja 1970-lukujen mittaan. Kauppaloiden ja maalaisoppikoulujen teinikuntatoimintaa muistellaan epäpoliittisena. Kriittisellä suhtautumisella sotaan ei ole näkyvää painoarvoa.⁸³

Sukupolvien sodan karkijoukot tunsivat taistelevansa yhteiskunnan uudistumisen etulinjassa, mutta koko yhteiskunnan sukupolvirintamista ei ollut kysymys. Valtakunnalliselta rintamajaon sai näyttämään media, joka levitti tietoa siitä ympäri maan. Jos median välittämien mielipiteiden ajatellaan ilmentävän kokonaisen sukupolven ajattelua, se yksinkertaistaa liiaksi sukupolvi-käsitteen käyttämistä ja hämärtää aitojen yksilöllisten kokemusten merkitystä. Vaikka on ilmeistä, että

1960- ja 1970-lukujen nuorisoradikalismien kannattamista ei muistella 2010-luvun koulumuistokeräyksessä yhtä halukkaasti kuin ennen, keruu tukee ajatusta, että koululaisradikalismi oli yhteiskunnallisesti aktiivisen kaupunkilaisvähemmistön ilmiö.

Sirkka Ahosen tutkimus *Historiaton sukupolvi*, joka julkaistiin vuonna 1998, antaa viitteitä siitä, miten vuonna 1980 syntyneet nuoret hahmottavat sotavuosia.⁸⁴ Nuorten tieto sodista on osittain muistitietoa, mutta myös tietoa koulun antamasta historianopetuksesta ja mediasta. Tulokset tukevat koulumuistokeräyksessä saatuja viitteitä siitä, että vuoden 1918 rintamalinjan tienoilla sodan jäljet säilyivät ja muistitieto siitä eli pisimpään, vaikka sotaa sinänsä ei tahdottu muistella. Elävimmän muistettiin asioista, jotka liittyivät haasteltavien oman suvun muistitietoon. Muuten sodan muistelemiseen ei oltu halukkaita.⁸⁵

Ahosen mielestä media selittää vuosien 1939–1945 sotien saamaa painoarvoa nuorten mielikuvissa ja niiden merkitystä kansakunnan menestystarinan aineksina. Toisaalta kaatuneiden omaisten ja sankaritekoja tehneiden isoisien tai isoäitien muisto tuntuu elävän kolmen sukupolven verran.⁸⁶ Vaikka aikaisempien sukupolvien traumat eivät tunnu siirtyneen lapsenlapsille, nuoret määrittävät asemansa maailmassa osittain suvun muistitiedon perusteella.

Samansuuntaisia ovat Pilvi Torstin vuonna 2012 julkaiseman suomalaisten historiatietoisuutta käsittelevän kartoituksen tulokset. Kansalaissodan ja myöhempien sotavuosien tapahtumat elävät parhaiten silloin, kun niillä on yhteys suvussa kulkevaan muistitietoon.⁸⁷ Torstin käsityksen mukaan eri sukupolvien tulkinnat esiintyvät rinnakkain ja limittäin. Voi olla, että menneisyydestä on esimerkiksi mediassa tarjolla useita rinnakkaisia kertomuksia. Niistä voi poimia sopivia aineksia rakentaessaan omaa identiteettiään, omaa tarinaansa.⁸⁸

Oma ja lähipiirin kokemus jättää jäljen

Artikkelissa tutkittujen muistelijoiden kokemuksissa korostuu sota-ajan ja sitä edeltäneen tai seuranneen rauhan ajan ero, vaikka koululla oli sotavuosina myös arkea jäsentävä ja elämää normalisoiva

merkitys. Pääpiirteissään artikkeli antaa samansuuntaisen kuvan sota-ajan arjen kokemuksista kuin muu nykytutkimus.

Muisteltujen kokemusten painoarvo näyttää määräytyvän sen mukaan, miten henkilökohtaisia ne ovat. Arjen kokemukset korostuvat, mutta nuorten oma isänmaallinen retoriikka, jota ei juuri haluta muistella, jää vähälle huomiolle. Opettajien puheista se kuitenkin muistetaan. Siirtoväen kohtalo korostuu sodan seurauksia muisteltaessa. Siinä oma ja perheen kokemus sekä iäkkäiden muistelijoiden tarve etsiä juuriaan kietoutuvat tiiviisti toisiinsa. Parhaiten sota säilyy mielessä, kun sen tapahtumat liittyvät oman lähipiirin, perheen, suvun tai koptipaikkakunnan ylläpitämään muistitietoon. Ilmeisesti vanhempien ja isovanhempien vaikutus kokemusten saamaan painoarvoon on suurempi kuin muistelijat tiedostavat.

Sota on erityisesti sota-ajan eläneiden ja siinä menetyksiä kokeneiden identiteetin rakennusaine, jonka muodostumista suomalainen koululaitos ja menetyksiä kokeneiden järjestötoiminta ovat tukeneet. Se muodostaa yhteisen kokemuksen, jonka voi tulkita Karl Mannheimin tarkoittamaksi sukupolvikokemukseksi. Kokemuksia ei kuitenkaan voi ongelmitta jäsentää J.P. Roosin sukupolviteorian mukaisesti. Koulumuistoaineistossa on muistelijakohtaisia ja alueellisia eroja, joihin sitä ei voi soveltaa.

Kokemustensa perusteella kouluajan muistelijat jakautuvat karkeasti sodan kokeneisiin, jotka kävivät koulua sodan aikana, ja sotaa kokemattomiin, jotka kokivat vain sodan vaikutukset. Sodan vaikutukset ulottuvat 1920-luvun loppupuolella syntyneistä ja koulua sota-aikana käyneistä ainakin 1950-luvulla syntyneisiin, jotka tulkitsevat joitakin 1960-luvun kouluajan kokemuksiaan vielä sodan avulla.

Sotaorpojen, sotainvalidien jälkeläisten ja sotalasten traumaattiset kokemukset jäävät koulumuistoissa vähälle huomiolle ja peittyvät sodan jälkeisten vuosien vaikenemisen ja myöhempien kokemusten alle. Muistelijat pohtivat harvoin suurten menetysten vaikutusta kouluvuosiinsa tai myöhempään elämäänsä, mikä saattaa kertoa siitä, että kokemusten muisteleminen, vaikutusten tiedostaminen tai niistä kertominen on vaikeaa.

Sodan jälkiseuraukset yhdistävät sotaa kokeneita ja sotaa kokeemattomia muistelijoita. Niihin kuuluvat myös edellisten sukupolvien menetykset, sodan kokeneiden aikuisten kaunantunteet ja ristiriidat, joita ei ole kyetty käsittelemään. Ne tuntuvat kokemusten taustalla latenttina jännitteenä, joka aktualisoituu pienissä arjen tapahtumissa ja kohtaamistilanteissa, joissa sodan kokeneiden opettajien ja sotaa kokeemattomien oppilaiden näkemykset joutuivat ristiriitaan. Tällaisia ovat esimerkiksi erimielisyydet kurista tai käytyjen sotien oikeutuksesta.

Vaikka sotaa kokeemattomat kyseenalaistivat sodan kokeneiden identiteetin arvon, 1960-luvulla sotavuosiin kohdistettu kritiikki ja sodanvastainen radikalismi jäävät koulukokemuksissa kaupunkien ja erityisesti Helsingin ilmiöiksi. Maaseudun ja Etelä-Suomen kaupunkien välillä tuntuu olevan yleisemminkin eroja. Laajasta sukupolvien ristiriidasta, jonka osoituksena radikalismia on pidetty, on ainakin koulumuistojen perusteella vaikea saada näyttöä. Median osuus tämän käsityksen syntymisessä ansaitsee tarkempia tutkimuksia. Sotaan liittyvien kokemusten henkilökohtaisuus ja niiden liittyminen lähisukulaisten elämänvaiheisiin näyttää olevan sukupolvea merkittävämpi sotaa koskevan muistelun selittäjä.

Vuoden 2013 keräykseen tallentuneissa muistoissa sotaan liittyvät intohimot ovat suureksi osaksi laimenneet. Todennäköisesti muisteleminen herättää kertojissa tunteita, joita ei aikaisemmin ole pystytty käsittelemään. Yhteisössä muisteleminen saattaa helpottaa orientoitumista nykyhetkeen, jossa muistelijoiden ympärillä elää aikaisempaa enemmän ihmisiä, joilla ei ole omia kokemuksia sotavuosista. Samalla se helpottaa kokemusten siirtymistä seuraavalle sukupolvelle.

Viitteet

Minun koulumuistoni-keruun aineisto on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistoon. Viitteissä ei toisteta arkiston nimeä. Kokoelman nimi, diaarinumero, muistelijan sukupuoli ja syntymäaika ilmoitetaan. Neljän sotaa muistelleen tiedot on luovuttanut toinen henkilö, jonka nimellä ne on arkistoitu. Tässä artikkelissa ilmoitetut henkilötiedot viittaavat muistelijaan.

- ¹ Esimerkkeinä mainittakoon vain Suomen Akatemian tutkimushanke Tunteet ja sodan kulttuurihistoria Suomessa 1939–1951 sekä Sari Näreen toimittama Sodassa koettua-teossarja, joka kuuluu tämän artikkelin lähteisiin.
- ² Arola 2015a, 10. Artikkelisi sisältää muistitietokeräyksen yleisen esittelyn. Muita sotia koskevia aineistoja: esim. SKS:n Kansarousarkistossa oleva keräys Sota-aika (1939–1945) muistossamme 2000–2001
- ³ Ukkonen 2000, 11–16 ja 20–27; Peltonen 1996, 23–38; Arola 2015a; Arola 2015b, 68.
- ⁴ Fingerroos & Haanpää 2006, 32–36; Kalela 2006, 83–85; vrt. Raninen-Siiskonen 1999, 27–36.
- ⁵ Mannheim 1952, 304–309.
- ⁶ Roos 1987, 42–47, 51–59.
- ⁷ Arola 2015b, 81.
- ⁸ Arola 2015a, 3–4. Luokittelu perustuu Tilastokeskuksen vuoden 2010 ammattiluokitukseen.
- ⁹ Kuorsalo & Saloranta, I (toim.) 2006. Evakkotie. Helsinki: Ajatus Kirjat; Lau-lajainen (toim.) 2006. Sota-ajan lapset: Helsinki: Tammi.
- ¹⁰ Ukkonen 2000, 27–42; Latvala 2005.
- ¹¹ KOULU 1504 nainen s. 1928; 2295 nainen s. 1951; 2922–2923 nainen s. 1957.
- ¹² Esim. KOULU 502–510 mies s. 1932; 1201–1214 nainen s. 1934.
- ¹³ Talvisodan alkamisesta on useita hyvin samantapaisia kertomuksia. Kansa-koulusta: KOULU 3013 nainen 1931; 3019 nainen s.1932; Räisänen 2004, 13–14. Tampereen yhteislyseosta: Tupala 1988, 108–109; vrt. Tepora 2007, 53–55; Näre 2008a, 10–11.
- ¹⁴ Paananen 1997, 123–124; KOULU 2295 nainen s. 1951.
- ¹⁵ Hölsä 2007 antaa kuvan koulujen toiminnan reunaehdoista sotien aikana. KOULU 1028–1029 mies s. 1928.
- ¹⁶ KOULU 55–67 nainen s. 1933; 473–486 nainen s. 1934; 1334–1339 nainen s. 1934; Räisänen 2004, 77; Sihvonen 2006, 148–150; Niskanen 2006, 125 muistelee, että hän ehti evakkona käydä kahdeksaa koulua. Aina sai opetella uudet tavat, kun oli tottunut edellisen koulun tapoihin.
- ¹⁷ KOULU 1160–1161 nainen s. arviolta 1927; 2159 mies s. 1927; 2308 mies s. 1928; 504 mies s. 1932. Muistelijat käyttävät käsitteitä evakko ja siirtoväki hiukan epäjohdonmukaisesti, useimmiten he kirjoittavat evakoista, yksi käyttää käsitettä sotapakolainen.
- ¹⁸ KOULU 1521 nainen s. 1928; 2043–2044 nainen 1939; 1861–1862 nainen s. 1943. Ongelmat jatkuivat vielä 1950-luvulle.
- ¹⁹ KOULU 1337 nainen s. 1934; Ilonen 2006, 209–211; Kälkäjä 2006, 245.
- ²⁰ Vrt. KOULU 78–85 nainen s.a. Suomenkielinen muistelija kävi koulua Vestan-fjärdissä ruotsinkielisellä alueella, jossa tunsu itsensä syrjityksi. Muutettuaan Mäntsälään, häntä haukuttiin ”hurriksi”. ”Ryssä” ja ”hurri” olivat Helsingissä yleisiä nimityksiä. Kemppinen 2000, 46–47.
- ²¹ Roikko-Jokela 2004, 41–44; Kananen 2015, 110–119.
- ²² KOULU 1162–1169 nainen s. 1936.

-
- ²³ KOULU 55–67 nainen s. 1933; 2479–2482 nainen s. 1935; Patrakka 2003, 336; vrt. Tepora 2007, 59–61; Raninen-Siiskonen 1999, 158–162.
- ²⁴ KOULU 710 mies s. 1929; 422–428 nainen s. 1933; Tepora 2007, 55–58.
- ²⁵ KOULU 1288–1289 nainen s. 1929; 539 nainen s. arviolta 1935; 1185 mies s. arviolta 1930.
- ²⁶ KOULU 1941 mies s. 1930; Räisänen 2004, 83 ja 85.
- ²⁷ KOULU 1089 nainen s. 1929; vrt. Vapaavalta 2012, 105.
- ²⁸ KOULU 2307 mies s. 1928; 505 mies s. 1932; Tikka 2006, 295; Tepora 2007, 32–38 ja 45–47.
- ²⁹ KOULU 2310 mies s. 1928.
- ³⁰ KOULU 665 mies s. 1933; 2701–2705 nainen s. 1936; 2483–2491 nainen s. 1937; Paarmo 2006, 49–54, 51 ja 54–55; Näre & Kirves 2007, 18–20; Näre 2008a, 11–12 ja 22; Koski 2003, 294–295.
- ³¹ Näre 2008a, 11–13; Turtiainen 2008, 317–325; Arola 2015b, 75.
- ³² Rantala 2011a, 285–287; Rantala 2011b, 308–309; Peltonen 1996, 231–232; KOULU 2924–2932 mies s. arviolta 1924. Muistitietokeräyksessä on vain yksi sotia edeltäneen ajan nimeltä mainittu sosialistiopettaja.
- ³³ KOULU 2139 mies s. 1929; 2722 mies s. 1928; 2448 mies s. 1930.
- ³⁴ KOULU 1714 mies s. 1923.
- ³⁵ KOULU 1160–1161 nainen s. 1927; 2956–2961 nainen s. 1925; 55–70 nainen s. 1933; 1271–1277 nainen s. 1934; 1340–1344 mies s. 1937; Räisänen 2004, 69–71.
- ³⁶ Kivimäki 2013, 303–304.
- ³⁷ Halila 1950, 191–195, 208–211; Syväoja 2004, 116–119; Vasara 1997, 564–568; Tepora 2007, 62–66; Näre 2008a, 18–23.
- ³⁸ Syväoja 2004, 204–215; Syväoja 2007 passim; Kiuasmaa 1982, 299–300, 304–311, 324–327.
- ³⁹ KOULU 1272 nainen s. 1934; 1757 nainen s. 1934; 2767 mies s. 1934.
- ⁴⁰ KOULU 1210 nainen s. 1934; 1964–1967 nainen s. 1937; 2447–2451 mies s. 1930; 3015 nainen s. 1931; 3023 nainen s. 1932; Kirves ym. 2008, 220; Kirves & Näre, 2008, 76. Talkootyön organisoinnista: Leiponen 1987.
- ⁴¹ KOULU 733–776 s. 1934; vrt. Tupala 1988, 117.
- ⁴² KOULU 509 mies s. 1932; 668–669 mies s. 1933; Korkeamäki 2003, 175; Räisänen 2004, 29–41; Kujala 2003, 103–105; Näre 2007, 141–142 ja 145, Näre 2008a, 73–74; vrt. Näre 2008b.
- ⁴³ Kirves 2008a, 21–22 ja 30–38.
- ⁴⁴ KOULU 2448 mies s. 1930.
- ⁴⁵ KOULU 1–44 nainen s. 1927; samaa henkeä oli ollut jo ennen sotaa. Tupala 1988, 110. Taisteluni ilmestyi suomeksi vuonna 1941.
- ⁴⁶ KOULU 537 nainen s. 1935.
- ⁴⁷ KOULU 1928–1929 nainen s. 1941.
- ⁴⁸ KOULU 692 nainen s. 1939; 1964–1967 nainen s. 1937; Tikka 2006, 295; Haavikko 1994, 53; Rämö 2005, 39–40.
- ⁴⁹ KOULU 1269–1270 ilmeisesti nainen s.a; 2511 mies s. arviolta 1939.

- ⁵⁰ KOULU 2188 mies s. 1954.
- ⁵¹ KOULU 1299 nainen s. 1930; 1857–1869 nainen s. 1943; 1397 mies s. 1947
- ⁵² KOULU 2383 nainen s. 1941; 1284 nainen arviolta s. 1944; Kirves 2008b, 417.
- ⁵³ KOULU 2384 nainen s. 1941. Pitkäaikaisista vaikutuksista: Kujala 2003, 64 ja 209–210; Kivimäki 2007, 224–230 ja 233–236; Kivimäki 2013, 367–370.
- ⁵⁴ Laulajainen 2006, 276. Tästä antaa otaksuttavasti lisätietoa SKS:n Kansanroutousarkiston vuonna 2016 päättyneet keräys Perheissä jatkunut sota.
- ⁵⁵ Arola 2002, 19; Rouhiainen 1979, 312–329; KOULU 540–541 nainen s. 1935. Ruokolahdella tarkastaja huomautti opettajalle kirjahyllystä löytyneestä Elias Simojoen kirjasta, mistä tämä näyttää kertoneen oppilailleen. Oppikirjoille, joissa puhuttiin Suur-Saksan rajoista, ei tarvinnut tehdä mitään, koska niitä ei otettu käyttöön.
- ⁵⁶ KOULU 2383 nainen s. 1941; 74–77 nainen s. 1944; 2175 nainen s. 1947. Kallion yhteiskoulussa Helsingissä historianopettaja ei ehtinyt kansalaissotaan eikä toiseen maailmansotaan. Syy saattoi olla muikin kuin kurssin laajuus. Vapaavalta 2012, 272.
- ⁵⁷ Kivimäki 2015, 301–306; Uola 2013, 393–402; Kiuasmaa 1982, 359–366; Arola 2002, 19; Sarjala 2008, 35–40.
- ⁵⁸ Tuominen 1991, 389–391. Koululais- ja opiskelijaradikalismi oli ilmiö muiden joukossa. Sen tärkein viesti oli kansainvälinen solidaarisuus ja sodan sekä sitä edeltäneen ajan porvarillisten arvojen hylkääminen.
- ⁵⁹ Rentola 2012, 175–181; Tuominen 1991, 258–272.
- ⁶⁰ Arola 2002, 21–22.
- ⁶¹ Haavikko 1994, 65; Vapaavalta 2012, 272. Muistelijat ovat koulutovereita.
- ⁶² KOULU 128–177 mies s. 1947. Lukiolaisjoukossa oli kirjoittajan muistaman mukaan keskitysleirin komendantin, upseerin, sota-aikana turvasäilössä istuneen ja vuoden 1918 punakaartilaisen poika. Nyberg 2015, 19. Saksalainen uskonnontopettaja viittasi meluavaan epäjärjestykseen: ”Das ist doch keine Judenschule!”
- ⁶³ Esim. KOULU 2381–2388 nainen s. 1941; 1434–1444 mies s. 1941.
- ⁶⁴ Esim. KOULU 1930–1936 mies s. 1950.
- ⁶⁵ KOULU 505 mies s. 1932; Kujala 2003, 64, 112–114; Näre 2007, 139.
- ⁶⁶ KOULU 505 mies s. 1932; 649–653 mies s. 1933; 473–490 nainen s. 1934; 1587–1591 nainen s. 1937; 2830–2833 nainen s. 1942.
- ⁶⁷ Kujala 2003, 184–186; Näre 2007, 139–145, 160–161 ja 168; Oksanen 2007, 83.
- ⁶⁸ KOULU 2721–2738 mies s. 1928; 1434–1444 mies s. 1940; 1931 mies s. 1950.
- ⁶⁹ KOULU 1588 nainen s. 1937; 2384 nainen s. 1941; Näre 2007, 152–157.
- ⁷⁰ Waris ym. 1952, 317–325; Raninen-Siiskonen. 2000, 19–23; Kananen 2010, 17–20, 185–215 ja 256. Kanasen mukaan Ylä-Savon ortodoksisen siirtoväen osalta sopeutuminen tapahtui vasta 1970- ja 1980-luvuilla. Vaikka Wariksen tutkimuksen aikoihin kaikki koululaiset eivät kyenneet erottamaan, kuka oli evakko ja kuka ei, opettajat olivat siitä hyvin tietoisia. Tervolan Varejoen koululla vuosina 1952–53 opettajana toimineella muistelijalla oli oppilaina Petsamon evakkoja. KOULU 1504 nainen s. 1928.
- ⁷¹ Lardot 2008, 204–205.

- ⁷² KOULU 649–653 mies s. 1933; 2456 nainen s. 1937; 241–310 nainen s. 1940; Hytönen 2009, 361–363; Kostamo 2006, 224–228; Vapaavalta 2012, 145–148; Kavén 2011, 166–178; Heilala 2016, 34–40.
- ⁷³ KOULU 505 mies s. 1932. Eskola 1997, 80–81. Vain yksi mies kuvaa isän kaatumista romahdukseksi. Eskolan persoonallinen pohdinta varhain kuolleitten äitien muistosta on yleistettävissä myös sodissa kaatuneisiin: *Suvuissa on tarinoita, jotka tunnetaan ja jotka toistetaan ja tarinoita, joista vaietaan. --- Kertomattomakin kertomukset ovat läsnä ja vaikuttavat piilotettuinkin.*
- ⁷⁴ Perheiden asema oli tärkeä tulevaisuuden rakentamisessa. Vaiettujen kokemusten käsittelemisessä auttoi myös niistä kertominen. Kirves ym. 2008, 225–228 ja 234–235; Kirves 2015, 279 ja 281; Näre 2007, 154; Kavén 2011, 178; Sulamaa 2006, 297–308. Karjalan liitto [www-lähde] ja Sotainvalidien Veljesliitto [www-lähde] perustettiin vuonna 1940. Kaatuneiden omaisista piti muun toimintansa ohella huolta vuonna 1940 perustettu Suomen Aseveliliitto, joka vuonna 1945 lakkautettiin välirauhansopimuksen perusteella kuten muikin veteraanitoiminta. Nykyisellä nimellään Suomen Sotaveteraaniliitto [www-lähde] alkoi toimia vuonna 1964, vaikka sen juuret ulottuvat vuoteen 1957. Kaatuneiden Omaisten Liitto [www-lähde] aloitti työnsä vuonna 1945. Sotaorpojen yhdistystoiminta sai alkunsa vuonna 1991, ja 1997 perustettiin Suomen Sotalapsiyhdistysten Keskusliitto [www-lähde].
- ⁷⁵ Mannheim 1952, 304–309.
- ⁷⁶ Arola 2002, 22; Torsti 2012, passim.
- ⁷⁷ Tuominen 1991, 68–78.
- ⁷⁸ Haapala 2003, 72–78.
- ⁷⁹ Esim. Tuominen 1991, 190–207.
- ⁸⁰ Anhava 2006, 202–203 *Ja noita miehiä 60- ja 70-lukujen raukkamaiset nulkit sitten ryhtyivät irvimään.* Vrt. Sulamaa 2006, 308–311.
- ⁸¹ Esim. Tuominen 1991.
- ⁸² Peltonen 1997, 92–103. Oma tutkimusprosessiaan analysoidessaan Peltonen sanoo sotavuosia koskevia tulkintaerimielisyyksiä ”muistojen sodaksi”.
- ⁸³ Perinteistä aikuisten syrjäseutujen vasemmistolaisuutta, ns. korpikommunismia, oli Pohjois-Suomessa esimerkiksi Sallassa, Suomussalmella tai Ranualla. KOULU 1590 nainen 1937; 1377 mies 1939; 2491–2514 nainen s. 1939; 274–275 nainen s. arviolta 1940; 1865 nainen s. 1943; 128–177 mies 1947; 2294–2299 nainen 1951; 2194 mies s.1954. Esim. Suonenjoen yhteislyseon teinikunnassa kaupattiin Kansa taisteli – miehet kertovat-lehteä. Koski 2003, 304–306 kirjoittaa nuorison kapinasta yleisenä ilmiönä ja ottaa niukasti huomioon Suomen alueiden erilaisuuden.
- ⁸⁴ Ahonen 1998, 40–47.
- ⁸⁵ Ahonen 1998, 67–69.
- ⁸⁶ Ahonen 1998, 70–73 ja 79–89; vrt. Peltonen 1996, 180.
- ⁸⁷ Latvala 2005, 192–203; Torsti 2012, 123–126 ja 149–155; Rantala 2012, 50.
- ⁸⁸ Torsti 2012, 64–69. Syy saattaa olla Torstin tavassa muodostaa sukupolvia eikä tutkimusajan postmodernissa ajattelutavassa.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Kansanrunousarkisto (KRA), Helsinki
Minun koulumuistoni -keruun aineisto KOULU 1.1.2013–31.12.2013.

Aikalaismuistelmat

- Anhava, Helena 2006. Toimita talosi. Muistijälkiä. Helsinki: Otava.
- Haavikko, Paavo 1994. Vuosien aurinkoiset varjot. Helsinki: Art House.
- Hytönen, Elina 2009. Perhe sodassa 1939–1945. Helsinki – Jyväskylä: Miner-
va Kustannus.
- Ilonen, Anneli 2006. Koulunkäynnin katkeilu tuotti opinnälän. Teoksessa
Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.), Evakkotie. Helsinki: Ajatus Kir-
jat, 208–218.
- Kempainen, Kullervo 2000. Laamanni muistelee. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Korkeamäki, Oili 2003. Lapset sodan jaloissa. Teoksessa Korkeamäki, Oili &
Patriikka, Marjukka (toim.), Evakos ja uuves kois. Antrealaisten ja vuok-
senrantalaisten selviytyminen sota-ajasta tähän päivään. Hämeenlinna:
Antrea-Seura ry, Vuoksenranta-seura ry ja Vuoksen Säätiö, 171–175.
- Kostamo, Eila 2006. Skänen lumo. Teoksessa Laulajainen, Leena (toim.), So-
ta-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjossa. Helsinki:
Tammi, 210–230.
- Kälkjä, Mirja 2006. Evakkona elämässä. Teoksessa Laulajainen, Leena
(toim.), Sota-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjos-
sa. Helsinki: Tammi, 231–249.
- Lardot, Raisa 2006. Sotamuistoja. Teoksessa Laulajainen, Leena (toim.), So-
ta-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjossa. Helsinki:
Tammi, 194–209.
- Laulajainen, Leena 2006. Sodan pitkät varjot. Teoksessa Laulajainen, Leena
(toim.), Sota-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjos-
sa. Helsinki: Tammi, 268–277.
- Niskanen, Vuokko 2006. Loppu – ja aina uusi alku. Teoksessa Laulajainen,
Leena (toim.), Sota-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan
varjossa. Helsinki: Tammi, 121–142.
- Nyberg, René 2015. Viimeinen juna Moskovaan. Helsinki: Siltala.
- Paananen, Mauri 1997. Nuoruus sodan varjossa. Helsinki: Editia.
- Paarmo, Maire 2006. Päiväkirja säilytti evakkomatkan tunnot. Teoksessa
Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.), Evakkotie. Helsinki: Ajatus Kir-
jat, 39–62.
- Patriikka, Marjukka 2003. Elämäntavan muutos alkoi jo Karjalassa. Teoksessa Kor-
keamäki, Oili & Patriikka, Marjukka (toim.), Evakos ja uuves kois. Antrealais-

- ten ja vuoksenrantaalaisten selviytyminen sota-ajasta tähän päivään. Hämeenlinna: Antrea-Seura ry, Vuoksenranta-seura ry ja Vuoksen Säätiö, 314–354.
- Räisänen, Yrjö 2004. Kaivolla. 2 evakkomatkaa (Suomussalmi) 1939–1945. 2. painos. Suomussalmi: Omakustanne.
- Rämö, Lassi 2005. Kylä tyhjäksi ennen iltaa. Teoksessa Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.), Evakkolapset. Helsinki: Ajatus Kirjat, 37–55.
- Sihvonen, Matti 2006. Miesten töihin yhdeksän vanhana. Teoksessa Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (toim.), Evakkotie. Helsinki: Ajatus Kirjat, 137–151.
- Tikka, Eeva 2006. Putoava aurinko. Teoksessa Laulajainen, Leena (toim.), Sota-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjossa. Helsinki: Tammi, 278–296.
- Tupala, Terttu 1988. Oi minne loittonitte päivät. Muistelmia elämästä, koulusta, elämäkoulusta. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Vapaavalta, Pirkko 2012. Tilapäisesti poissaoleva. Muistikuvia lapsuuden ja nuoruuden ajoilta. Helsinki – Noderstedt: Books on Demand GmbH.

Verkkosivut

- Kaatuneiden Omaisten Liitto <<http://www.kolry.fi>> (Luettu 30.11.2015).
- Karjalan liitto <<http://www.karjalanliitto.fi>> (Luettu 30.11.2015).
- Suomen Sotalapsiyhdistysten Keskusliitto <<http://www.sotalapset.fi>> (Luettu 30.11.2015).
- Suomen Sotaveteraaniliitto <<http://www.sotaveteraanit.fi>> (Luettu 30.11.2015).
- Sotainvalidien Veljesliitto <<http://www.sotainvalidit.fi>> (Luettu 30.11.2015).

Kirjallisuus

- Ahonen, Sirkka 1998. Historiaton sukupolvi. Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. Historiallisia tutkimuksia 202. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Arola, Pauli 2002. Maailma muuttui – muuttuiko opetus? Suomalaisen historian ja yhteiskuntatiedon opetuksen vaiheita. Teoksessa Löfström, Jan (toim.), Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus tulevalla vuosituhanella. Jyväskylä: PS-kustannus, 10–34.
- Arola, Pauli 2015a. Vuosisadan koulumuistot keruun kohteena. Teoksessa Sääntti, Janne (toim.), *Koulumuistot – kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2015. Koulu ja Menneisyys LIII. Helsinki: SKKHS.
- Arola, Pauli 2015b. Puutteen sukupolvet Minun koulumuistoni-keruun köyhyyshyökkäykset, Teoksessa Sääntti, Janne (toim.), *Koulumuistot – kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2015. Koulu ja Menneisyys LIII. Helsinki: SKKHS.

- Bourke, Joanna 2006. ”Uusi sotahistoria”. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki – Jyväskylä: Minerva Kustannus, 21–42.
- Eskola, Katariina 1997. Varhain kuolleiden äitien verhoitu muisto. Sosiaalista genealogiaa vai/ ja yksityisen yleisyyttä? Teoksessa Eskola, Katariina & Peltonen, Eeva (toim.), Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämästä meissä. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 60–87.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen Ulla-Maija (toim.) Muistitietotutkimus, Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 7–24.
- Haapala, Pertti 2003. Nuoriso numeroina. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Helsinki: SKS, 67–85.
- Halila, Aimo 1950. Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuus-koulun alkuvaiheet 1921–1939. Suomen tiedettä 3,4. Helsinki: WSOY.
- Heilala, Cecilia 2016. The child in the eye of the storm – unveiling the war child syndrome. The Institute of Behavioural Sciences. Research Report 271. Helsinki: University of Helsinki.
- Hölsä, Martti 2007. Sotavuodet ja koulukäynti. Teoksessa Kauranne, Jouko (toim.), Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2007. Koulu ja Menneisyys XLV. Helsinki: SKHS, 46–74.
- Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, R. & Heimo, Anne & Peltonen Ulla-Maija (toim.) Muistitietotutkimus, Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 67–92.
- Kananen, Heli 2010. Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959). Jyväskylä Studies in Humanities 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kananen, Heli 2015. Kylmille asuinsijoille. Miten paikallisväestö otti vastaan ortodoksinen siirtoväen. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950. Tampere: Vastapaino, 103–125.
- Kavén, Pertti 2011. Sotalapset. Toiveet ja todellisuus. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville 2006. Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki – Jyväskylä: Minerva Kustannus, 9–18.

- Kirves, Jenni 2008a. ”Päivittäinen myrkyannoksemme” – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 13–61.
- Kirves, Jenni 2008b. ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 381–425.
- Kirves, Jenni 2015. Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950. Tampere: Vastapaino, 257–282.
- Kirves, Jenni & Kivimäki, Ville & Näre, Sari & Siltala, Juha 2008. Sodassa kasvaneiden tunneperintö. Teoksessa Näre, Sari (toim.), Sodassa koettua. Uhrattu nuoruus. Helsinki: Weilin+Göös, 213–241.
- Kirves, Jenni & Näre, Sari 2008. Nuorten Talkoot: isänmaallinen työvelvollisuus. Teoksessa Näre, Sari (toim.), Sodassa koettua. Uhrattu nuoruus. Helsinki: Weilin+Göös, 65–95.
- Kiuasmaa, Kyösti 1982. Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Kivimäki, Ville 2006. Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta. Helsinki – Jyväskylä: Minerva Kustannus, 69–86.
- Kivimäki, Ville 2007. Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa Näre Sari (toim.), Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Helsinki: Weilin+Göös, 215–245.
- Kivimäki, Ville 2013. Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermosta 1939–1945. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville 2015. Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.), Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950. Tampere: Vastapaino, 285–321.
- Koski, Leena 2003. Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvuilla. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Helsinki: SKS, 283–313.
- Kujala, Erkki 2003. Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 222. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Latvala, Pauliina 2005. Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1024. Helsinki: SKS.
- Leiponen, Kauko 1987. Kansa talkoissa. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Mannheim Karl 1952. The Problem of Generations. In Kescemeti, P. (ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, 276–322.
- Näre, Sari 2007. Sotaorpojen mykkä ikävä. Teoksessa Näre, Sari (toim.), *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Helsinki: Weilin+Göös, 139–169.
- Näre, Sari 2008a. Nuoruus sodan hävityksessä. Teoksessa Näre, Sari (toim.), *Sodassa koettua. Uhrattu nuoruus*. Helsinki: Weilin+Göös, 8–39.
- Näre, Sari 2008b. ”Päin ryssä” – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 63–102.
- Näre, Sari & Kives, Jenni 2007. Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa Näre Sari (toim.), *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Helsinki: Weilin+Göös, 9–29.
- Oksanen, Atte 2007. Evakkolasten kadotettu koti. Teoksessa Näre, Sari (toim.), *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Helsinki: Weilin+Göös, 69–101.
- Peltonen, Eeva 1997. Muistojen sodat – muistien sodat. Teoksessa Eskola, Katariina. & Peltonen, Eeva (toim.), *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 88–142.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Helsinki: SKS.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999. Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Helsinki: SKS.
- Rantala, Jukka 2011a. Kansakoulunopettajat. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki*. Helsinki: SKS, 266–299.
- Rantala, Jukka 2011b. Oppikoulunopettajat. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki*. Helsinki: SKS, 304–311.
- Rantala, Jukka 2012. Lasten historiatietoisuus rakentuu perheen muistelukerronnasta. Teoksessa Torsti, Pilvi, *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 47–51.
- Rentola, Kimmo 2012. Suomen Teiniliiton nousu ja tuho. Teoksessa Ketunen, Pauli & Simola Hannu (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi*. Helsinki: SKS, 175–181.

- Roikko-Jokela, Heikki 2004. Asutustoiminnalla sodasta arkeen. Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.), Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. Helsinki: SKS, 27–90.
- Roos, J. P. 1987. Suomalaisen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: SKS.
- Rouhiainen, Pirkko 1979. Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä Suomessa sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen. Painamaton poliittisen historian lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto.
- Sarjala, Jukka 2008. Järki hyvä herätetty. Koulu politiikan pyörteissä. Helsinki: Kirjapaja.
- Siltala Juha 2006. Psykologia. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki – Jyväskylä: Minerva Kustannus, 43–68.
- Sulamaa, Kaarle 2006. ”Himmat ei muistot koskaan saa” Veteraanien järjestäminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki – Jyväskylä: Minerva Kustannus, 297–311.
- Syvöja, Hannu 2004. Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Syvöja, Hannu 2007. Isänmaallisuuskasvatusta Suomen kansakouluissa. Teoksessa Kauranne Jouko (toim.), Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2007. Koulu ja Menneisyys XLV. Helsinki: SKHS, 117–145.
- Tepora, Tuomas 2007. Sota-ajan leikit ja koulu. Teoksessa Näre, Sari (toim.), Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. Helsinki: Weilin+Göös, 31–67.
- Torsti, Pilvi 2012. Suomalaiset ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuominen, Marja 1991. ”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Helsinki: Otava.
- Turtiainen, Jussi 2008. ”Kädestä suuhun” – nälkämuistot sodan pula-aikana. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 311–334.
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemukset kertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: SKS.
- Uola, Mikko 2013. Unelma kommunistisesta Suomesta. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Vasara, Erkki 1997. Valkoisen Suomen urheilevat sotilaat. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta 1918–1939. Bibliotheca Historica 23. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Waris, Heikki & Jyrkilä, Vieno [Faina] & Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko 1952. Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta. Helsinki: Otava.